

В. Л. Ортинський

директор Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,

д-р юрид. наук, проф.,
заслужений юрист України
Ortynskyy Volodymyr@gmail.com

Л. Ф. Гула

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,

д-р юрид. наук, доц.
проф. кафедри кримінального права і процесу

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У ВЧИНЕННІ ВБИВСТВА

© Ортинський В. Л., Гула Л. Ф., 2019

У статті розглянуто поняття та зміст судово-психіатричної експертизи підозрюваного у вчиненні вбивства. З'ясовано порядок призначення судово-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях. Визначено основні питання судово-психіатричної експертизи підозрюваного у вбивстві. Здійснено аналіз експертних досліджень соціально-психологічного компонента характеристики особи вбивці.

Ключові слова: вбивство; підозрюваний; психіатрична експертиза; психічні захворювання; експертна практика.

В. Л. Ортынский, Л. Ф. Гула

ОСОБЕННОСТИ СУДЕБНО-ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПОДОЗРЕВАЕМОГО В СОВЕРШЕНИИ УБИЙСТВА

В статье рассмотрены понятие и содержание судебно-психиатрической экспертизы подозреваемого в совершении убийства. Выяснено порядок назначения судебно-психиатрической экспертизы в уголовном производстве. Определены основные вопросы судебно-психиатрической экспертизы подозреваемого в убийстве. Осуществлен анализ экспертных исследований социально-психологического компонента характеристики личности убийцы.

Ключевые слова: убийство; подозреваемый; психиатрическая экспертиза; психические заболевания; экспертная практика.

V. L. Ortinski
director Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Sc.D., Prof.

L. F. Hula
Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Criminal Law and Procedure,
Sc. D., Prof.

THE ARTICLE DEALS WITH THE CONCEPT AND CONTENT OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION OF THE SUSPECT IN THE ASSASSINATION ATTEMPT

It was revealed that the appointment of a forensic psychiatric examination in criminal proceedings. The basic questions of forensic psychiatric examination of the suspect in the murder were determined. The analysis of expert researches of the socio-psychological component of the characteristics of the killer person is carried out.

Key words: murder; suspect; psychiatric examination; mental illness; expert practice.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що об'єктивність судово-експертних досліджень є важливим аспектом кримінальної процесуальної діяльності тому, що завдяки їй визначається напрям розслідування і доказування. Визначення питання змісту осудності особи підозрюваного, що вчинила вбивство, встановлюється судово-психіатричною експертизою, яка потребує постійного вдосконалення.

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у розробку наукових положень судово-психіатричної експертизи зробили вчені Н. В. Алікіна, О. М. Бандурка, Л. М. Балабанова, П. Д. Беленчук, С. П. Бочарова, А. Є. Брусилівський, Л. В. Володимировський, В. Л. Васильєв, В. А. Внуков, Ю. М. Грошевой, А. І. Гуров, О. В. Дулов, Землянська, М. А. Зубань, Я. А. Канторович, А. В. Костицький, В. Є. Коновалова, М. М. Коченов, В. Н. Кудрявцев, В. Т. Нор, О. Р. Ратінов, В. В. Романов, А. В. Ромашко, О. Д. Сафін, О. В. Тімченко, О. В. Ярош. та ін.

Мета статті – визначити поняття та зміст судово-психіатричної експертизи підозрюваного у вчиненні вбивства та здійснити аналіз зазначених експертиз у кримінальних провадженнях.

Виклад основного матеріалу. При розслідуванні вбивств виникає необхідність використати спеціальні психіатричні знання щодо обстеження підозрюваного (обвинуваченого). До компетенції (основних напрямів) судово-психіатричної експертизи під час розслідування вбивства належать: встановлення індивідуально-психіатричних особливостей підозрюваного, які істотно вплинули на його поведінку під час вчинення вбивства; встановлення того, чи перебувала підозрювана особа у момент вчинення злочину в стані фізіологічного афекту; встановлення того, чи перебувала підозрювана особа у період, який передував учиненню злочину, або в момент вчинення злочину, в емоційному стані, який істотно впливав на здатність правильно усвідомлювати явища дійсності, зміст конкретної ситуації (емоційні стани типу великого нервово-психічного напруження) та ін.

Медицина енциклопедія зазначає, що психіатричну експертизу проводять лікарі-психіатри – визначають психічний стан хворого з метою вирішення питань його осудності, дієздатності та працездатності [1, с. 332].

Мета судово-психіатричної експертизи – встановити наявність чи відсутність у звинувачуваного стану афекту в момент скоєння злочину, а також оцінити здатність свідків і потерпілих об'єктивно сприймати важливі для справи обставини і давати правильні свідчення [2, с. 118].

Судово-психіатричні дослідження здійснює судовий експерт за наявності у нього спеціальних знань з психології, з метою встановлення психологічних станів підозрюваних у кримінальних провадженнях про вбивства.

Зазначена експертиза має свій предмет дослідження та розроблені спеціальні методи її проведення. До предмету спеціальних досліджень належать психологічний стан особи з метою встановлення його стосунку до вчиненого правопорушення та можливості усвідомлювати свої дії і керувати ними, що впливає на індивідуальне визначення міри покарання.

У більшості випадків у кримінальних провадженнях про вчинення вбивств підлягають судово-психологічній експертизі такі учасники: підозрювані (обвинувачені) та свідки.

О. М. Герасименко підкреслює, що необхідність психіатричних досліджень особи пов'язана з встановленням осудності та готовністю для відбування кримінального покарання, а також про застосування певних медичних заходів щодо неосудних [3, с. 332].

Психіатричне дослідження підозрюваного може бути складовою комплексного експертного дослідження, якщо відповіді на запитання, що виникають у слідства чи суду, потребують синтезування у загальному експертному висновку спеціальних знань з різних напрямів медичних наук. Судово-психіатрична експертиза є особливим видом професійної діяльності психолога, яку проводить фахівець у галузі судової психіатрії. Проведення судово-психіатричної експертизи забезпечується матеріалами кримінального провадження [5, с. 245–246].

Злочинні дії є кваліфікаційною ознакою ст. 115 КК України «Умисне вбивство») та інших злочинів проти життя і здоров'я особи (ст.ст. 116-119 КК України), мотивів як психологічного чинника [5, с. 289].

Слідчий під час виявлення аномальних станів підозрюваного приймає рішення про скерування клопотання до слідчого судді з метою проведення експертних досліджень і поміщення підозрюваного в психіатричний стаціонар.

Сучасне законодавство визначає, що це діяльність спеціаліста з психіатрії, яка досліджує психічні стани осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів [6, с. 16].

Експерт-психіатр є працівником медичного закладу, котрий виконує спеціальні дослідження осіб, у яких є відхилення від норми поведінки [7, с. 44].

Експерт-психіатр зобов'язаний на основі рішення суду обстежувати підозрюваних у вбивстві зі встановлення їхніх психічних станів [8, с. 102].

Спеціаліст із психіатрії має право перед проведенням експертизи ознайомитися зі всіма матеріалами щодо підозрюваного (вчиненого вбивства, його затримання, поведінка в камері тощо) [9, с. 33–45].

Під час психіатричного дослідження підозрюваного у вчиненні вбивства з'ясовується таке: є підстави думати, що особа має психічні захворювання; є ознаки наявних психічних розладів; вид психічного захворювання; чи дозволяє психічний стан хворого проводити з ним слідчі (розшукові) дії; чи є підозрюваний хронічним алкоголіком чи наркоманом і потребує він лікування та ін. [10, с. 224].

Також можуть встановлюватися окремі психічні ознаки підозрюваного, які вказують на таке: проходив лікування у психіатричній лікарні; схильність до сексуально-насильницьких дій в екстремальних умовах; схильність до садизму та катування жертви; чи схильний до завдання інших фізичних страждань потерпілому та ін. [11, с. 173–175].

Під час вивчення слідчо-експертної діяльності в окремих регіонах України (Львівська, Рівненська, Тернопільська області) встановлено, що в розслідуванні убивств у підозрюваних 80 % було виявлено психічні відхилення, зокрема: психопатія – у 35 %, шизофренія – 20 %, дебільність – 12 %, наслідки органічних захворювань центральної нервової системи – 5 %, хронічний алкоголізм – 7 %, епілепсія – 2 %.

Експертні дослідження соціально-психологічного компоненту характеристики особи, яка вчинює вбивства підтверджено, що: у дитинстві ігрова діяльність мала аутичний характер – 40 %; у зрілому віці спостерігалось обмежене спілкування з оточенням – 38 %; конфліктність – 9 %; уникнення контактів із жінками – 13 %; 2) жорстоке або нейтральне ставлення до власних дітей – майже 50 %; систематичні конфлікти в сім'ї – 50 %.

Психологічні аспекти формування злочинної поведінки посилює біологічний компонент: 1) у 64 % серійних сексуальних убивць виявлено різноманітні неврологічні симптоми, що свідчать про наявність ознак залишкових явищ органічного ураження головного мозку; 2) понад 40 % становили особи з психічними аномаліями: в 11 % органічне ураження головного мозку; у 29 % – психопатія збудливого (епілептоїдного і експлозивного) або шизоїдного типу; 5 % страждали на епілепсію, 5 % – олігофренію; 10 % становили хворі на шизофренію.

Велику кількість убивств скоєно у стані алкогольного сп'яніння (45,7 %). Через надмірне вживання алкоголю послаблюються або загалом паралізуються гальмівні процеси та розвиваються сексуальні розлади, формується статева нестриманість. Кримінологічне дослідження означеного питання ускладнене тим, що за матеріалами кримінальних проваджень майже неможливо визначити ступінь алкогольного сп'яніння на момент вчинення вбивства, а на хронічний алкоголізм страждають лише 18 % убивць, стосовно яких проведено судово-психіатричну експертизу, 14 % мають психічні відхилення. Отже, це питання тісно пов'язане з моральними якостями та установками. Виявити їх складно, оскільки у 40 % справ бракує криміналістичної характеристики злочинця; у 18 % – вона негативна, у 34 % – позитивна (як наслідок формального підходу до її складання).

Соціальний компонент детермінується рівнем соціалізації загальної та сексуальної поведінки, виробленням установок та засвоєнням норм поведінки.

Психологічний компонент визначається поведінковою роллю особистості (її соціальних і психологічних характеристик), співвідношенням усвідомлюваного та неусвідомлюваного у психіці. Вплив зовнішніх обставин опосередковується через особистість, її внутрішні умови. Стабільність особистісних позицій, мотивів діяльності, спрямованість особистості, правові та моральні оцінки власної поведінки визначаються рівнем її зрілості.

Соціально-психологічний компонент зумовлений насамперед міжособистісними взаємовідносинами. Особливого мотиваційного значення в генезисі поведінки набуває соціальна роль, яка ставить певні вимоги й передбачає очікування навколишніх стосовно поведінки людини в конкретній ситуації.

Біологічний компонент детермінований анатомо-фізіологічними процесами, індивідуальними особливостями вищої нервової діяльності та психосексуального розвитку, які впливають і на виникнення потреби, і на спосіб її задоволення, а також психодинамічний аспект поведінки.

Системний психологічний аналіз поведінки особи, яка вчиняє серійні насильницькі злочини проти життя і здоров'я людей, складається з етапів.

На першому оцінюють стан його компонентів за мотивоутворювальними чинниками. Соціальний компонент оцінюється за способом життя, його рівнем, стилем тощо. Критеріями оцінки психологічного компонента є рівень інтелекту, стан емоційно-вольової сфери, пам'ять, мислення, уява, характерологічні особливості, темперамент, тип нервової системи, морально-етичні установки та інші чинники. Оцінюючи соціально-психологічний компонент, беруть до уваги соціальну роль особистості, міжособистісні взаємовідносини та ін. Критерії оцінки біологічного компонента - аналіз інстинктів, установлення наявності чи відсутності вродженої чи набутої психоневрологічної симптоматики, що свідчить про психічне захворювання, ендокринних захворювань, алкоголізму.

На другому етапі визначається механізм впливу виявлених негативних чинників на виникнення і формування мотивації та мотивів поведінки.

На третьому – визначення жертви, що виникає не в усіх випадках убивств. Спонтанний вбивця, зазвичай, застосовує психологічний ефект вбивства.

На четвертому – безпосередньо акт убивства. Психологічний чи поведінковий портрет є відправною точкою, з якої розпочинається слідство. Він спрямовує на пошук конкретної особи, підозрювану у вбивстві.

До уваги беруть особливості, одяг, сімейний статус, соціальну і сексуальну адаптованість, інтелект, стиль життя і нещодавні зміни в житті, особливості особи і темпераменту, манеру поведінки, місце проживання, взаємозв'язок місця проживання і місця злочину, фах, репутацію вдома і на роботі, історію хвороби (фізичні та психічні особливості), особисті (зловживання алкоголем, наркотиками) й соціальні звички, хобі, друзів, ворогів.

Серед властивостей особистості суб'єктів вбивства з розчленуванням трупа найчастіше відзначають егоцентризм, неповагу й зневажливе ставлення до інших людей, наявність сценарію компенсації певного психологічного комплексу з минулого, агресивність, виправдання застосування насильства тощо. Сцени певного психотравмувального переживання злочинця визначають схожість жертв посягання (стать, вік, зовнішність, одяг, соціальний статус тощо), а також сам ритуал злочину.

Багато фахівців вважають, що в найближче десятиліття більшості форм епізодичної агресії, зокрема серійним убивствам, можна запобігти, застосовуючи тестування і діагностику. Також потрібно провести інформаційну кампанію, яка б роз'яснювала причини злочинної жорстокості. До єдиної бази даних слід заносити і жертв побутової жорстокості, і насильників. Бажано, щоб лікарні, травматологічні центри швидкої допомоги, медичні кабінети шкіл, кримінальна міліція у справах дітей стежили за особами, схильними до насильства, які потрапляють до їхнього поля зору, починаючи з дитинства.

Завершуючи огляд такої широкої проблеми, як психіатричне дослідження вбивць, варто наголосити, що переважна їх більшість визначається індивідуальним почерком застосування особливо жорстоких способів убивства, що й дозволяє діагностувати психологічні особливості підозрюваного. Спосіб позбавлення життя в усіх серійних вбивствах стереотипний, шаблонний. У той же час кожне вбивство характеризується специфічними індивідуальними психіатричними рисами, які уможливають виявлення статевого збочення, садистського почерку тощо.

Висновки. У кримінальних провадженнях про вбивства психіатричні дослідження підозрюваного у вбивстві призначають за необхідності застосування психологічних знань з метою підтвердження чи спростування психічної хвороби у особи, що має значення для справи. Відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавством України психологічні дослідження призначається, за поданням органами досудового розслідування, постановою судді або ухваленням рішенням суду і проводиться з метою отримання відповіді щодо психологічного стану підозрюваного в момент вчинення злочину і після його завершення.

Спеціально-медичні критерії щодо визначення неосудності особи, яка вчинила вбивство, полягає у встановленні психічних захворювань та психічних розладів, серед яких: постійне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічного стану, слабоумство, інші психологічні захворювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Медична енциклопедія. Червяк П. І. Видання третє, доповн. К.: Вид. цент «Просвіта», 2012. 1504 с.
2. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
3. Герасименко О. І., Антонов А. Г., Герасименко К. О., Комісарова Н. О., Комісаров М. Л. Судова медицина: підручник для ВНЗ / за заг. ред. Герасименка О. І. Вид. третє, переробл. допов. К.: КНТ, 2016. 630 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАНУ України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і допов. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
6. Петрюк П. Т., Перевозная Т. Л. Рецензия на книгу «Сафуанов Ф. С. Психология криминальной агрессии. М.: Смысл, 2003. 300 с.
7. Первомайский В. Б. Принципы судебно-психиатри-

ческой экспертизы. Психология. М.: Юрист, 2001. 456 с. 8. Судова медицина та психіатрія: навч. посіб. для підготовки іспитів. К.: Центр навчальної літератури, 2018. 212 с. 9. Ілейко В. Р., Каніщев А. І. Спирні питання законодавчого та нормативного регулювання комплексної судової психолого-психіатричної експертизи в Україні: посібник. К.: Думка, 2014. 234 с. **10. Експертизи у судочинстві України**: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. К.: Юрінком Інтер, 2015. 504 с. 11. Настільна книга слідчого. М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. 3-тє вид. переробл. і доров. К.: Ін. Юре, 2011. 736 с.

REFERENCES

1. *Medychna entsyklopediia* [Medical Encyclopedia]. Cherviak P. I. Vydanniatretie, dopovn. Kyiv. Vyd. tsent «Prosvita», 2012. 1504 p. 2. *Psykhologichna entsyklopediia* [Psychological Encyclopedia]. Avtoruporiadnyk O. M. Stepanov. Kyiv.«Akademvydav». 2006. 424 p. 3. Herasymenko O. I., Antonov A. H., Herasymenko K. O., Komissarova N. O., Komissarov M. L. *Sudova medytsyna* [Forensic Medicine]: pidruchnykdliia VNZ / Za zah. red. Herasymenka O. I.: Vyd. tretie, pererobl. dopovn. Kyiv. KNT. 2016. 630 p. 4. *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk*. [Great encyclopedic legal dictionary]. Za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. 2. hevdyd. pererob. I dopov. Kyiv. Vyd-vo Iurydychna dumka. 2012. 1020 p. 5. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*. [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine] D. S. Azarov, V. K. Hryshchuk, A. V. Savchenko, tain. Za red. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenka, V. V. Chernieia. Kyiv:YurynkomInter. 2017. 1104 p. 6. Petriuk P. T., Perevoznaia T. L. *Retsenzia na knyhu «Safuanov F. S. Psykhologhiya krymynalnoi ahressy*. [Review of the book «Safuanov F. S. Psychology of criminal aggression.]. Moskva. Smysl. 2003. 300 p. 7. Pervomaiskyi V. B. *Pryntsypy sudebno-psykhyatrycheskoi zksperytyzy. Psykhologhiya*. [Principles of Forensic Psychiatric Examination. Psychology]. Moskva. Yuryst. 2001. 456 p. 8. *Sudova medytsyna ta psykhiatriia. Navchalnyi posibnyk dlia pidhotovky ispytiv*. [Forensic medicine and psychiatry]. Kyiv. «Tsentr uchbovoi literatury», 2018. 212 p. 9. Ілейко В. Р., Каніщев А. І. *Spirni pytannia zakonodavchoho ta normatyvnoho rehuliuвання kompleksnoi sudovoi psykhologo-psykhiatrychnoi ekspertyzy v Ukraini. Posibnyk*. [Controversial issues of legislative and regulatory regulation of complex judicial psychopsychiatric examination in Ukraine]. Kyiv. Dumka, 2014. 234 p. 10. *Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy* [Expertise in the legal process of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. / za zah. red. V. H. Honcharenka, I. V. Hory. Kyiv.YurinkomInter. 2015. 504 p. 11. *Nastilna knyha slidchoho* [Investigator deskbook]. M. I. Panov, V. Iu. Shepitko, V. O. Konovalovata in. 3-te vyd. pererob. I dorov. Kyiv. In. Yure, 2011. 736 p.

Дата надходження: 21.01.2019 р.